

TARİHİ KAYNAKLARDA ŞABDAN BAATIR CANTAY OĞLU'NUN

DEVLET FAALİYETLERİ

Şabdan Baatır Cantay Oğlu's Governmental Activities in the Historical Documents

*Döölötbek SAPARALIYEV**

Özet

Makalede XIX yüzyılın ikinci yarısı ile XX yüzyılın ilk çeyreğinde kendisinin siyasi faaliyetleri ile Türkistan halklarının tarihlerine önemli iz bırakan Şabdan Baatır Cantay Uulu'nun (1838-1912) Kırgızistan'daki Rusya'nın sömürgecilik siyasetine karşı durması ve kendi milleti için yaptığı hareketleri, onun içinde Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid ile olduğu siyasi irtibatları yeni arşiv belgelerinin temelinde araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Alay, Suzak, Mekke ve Medine, Pişpek, Rusya, Türkistan, Türkiye

Abstract

In this paper, Şabdan Baatır Cantay Uulu's political activities between XIX. Century's second half and XX. Century's first quarter (1838-1912) is examined. Uulu's activities left important marks on Turkistan nations, he stood against the Russian colonial policies, engaged in political communication with Ottoman Emperor Abdulhamid the second. His political activities is analysed on the new archive documents.

Key Words: Alay, Suzak, Mecca, Medina, Pişpek, Russia, Turkistan, Turkey.

Kırgızların ve Kırgızistan tarihi ile ilgili her hangi bir seviyede haberimiz olduğunu düşünmemize rağmen hayatı efsaneye dönüştürerek, yüce gönüllü (ali cenap), iyi yürekli, bilge, cömert, merhametli, adil, dürüst, azimli, nüfuzlu gibi bir çok sıfatla anılan Şabdan Baatır Cantay oğlunun (1838 – 1912) ismi ile ilgili duymamış ve bilmemiş olanlarımız az değildir. Elbette ki bunu anlayışla karşılamak mümkündür. Çünkü o hakikaten Kırgız halkının tarihindeki karmaşık ve dönemeçli zamanlarında yaşamış, o zamanın basit bir tanığı olmaktan ziyade, yabancıların sömürgeci işgalleri koşullarında öz halkının layık bir oğlu olarak, yüce devlet adamı olduğunu ispatlamıştır.

Tarihi kaynaklar ve 19. asrın ortalarından 20. asrın başlangıcına kadarki Kırgızistan'daki siyasi durumun analizi ederken, Rusya'nın sömürgeci yönetiminin, yeni ülkeyi idaresinde Şabdan Baatır'ın aracılık etmesinin zamanın şartlarından kaynaklandığını ispatlıyor. O dönemdeki katı muhalifi olan, Pişpek mintikası amiri A. Talizin 1896 yılında şöyle yazar: “Şabdan Cantayev'in nüfuzu Rus hükümetine yaptığı hizmetlere dayanır; Şabdan'ın soyluluğu ilk planda olmasına rağmen Kırgızların arasında birinciliği, o kendi akli ve becerisi ile kazandı. Bir de onun, Pişpek amirlerinin hayal bile edemedikleri (baron Ştelberg ve G.A Kolpakovskiy hariç) çok nüfuzlu tanıdıkları vardır, bu yüzden diğer beylere yapılan muameleyi Şabdan Baatır'a yapamazsınız. Bu halk Şabdan'ı Rus hükümeti nezdinde güçlü ve saygı değer sayıyor. Özellikle onun emeklerine değer veriyorlar ve Kırgızların dediği gibi onun kendisinin kıymetini bilen birçok efendilerle tanışıklığı vardır”¹. Kısa bir süre sonra, Rus idaresinin bir diğer temsilcisi, Yedisu vilayetinin askeri valisinin özel vazifeli müşaviri N.A Prokopov, Yedisu eyaletinin askeri valisi P.P. Ostaşkin'e 1913 yılının 18 Haziranında yazdığı raporunda Tokmok

* Doç. Dr., Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekan Yardımcısı

¹ Kazakistan Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi (Bundan sonra kısaca: KCMDA), Fond (Bundan sonra kısaca: F.). 44. Opis (Bundan sonra kısaca: Op). 1. Delo (Bundan sonra kısaca: D). 695. List (Bundan sonra kısaca: L). 2.

bölümünün pristav ştabs – kaptanı Y. Kutukov ile Şabdan'ın yakın münasebetini açıklarken şöyle yazar: Yedisu eyaletlerindeki Kırgızlar arasında Şabdan Cantayev'in olağanüstü nüfuza sahip olması, sadece Tokmok bölümünün değil, bütün Pişpek mıntikasının yönetim işlerindeki yerel idarenin yükünü hafifletip Kırgızlar arasındaki büyük anlaşmazlıklar ile hayvan ve at hırsızlığını durdurarak, Rus halkının muamelesini de düzene sokabildi. 1920 yılının 22 Aralığında meydana gelen depremden sonra ise, Sarıbağış ve Atake beldelerinde depremden zarar görenlerden haberdar olarak, onlara destek çıkararak, yardım parası dağıtılmasını tertipleledi. Şabdan Cantayev kendisinin yaptığı hizmetler karşılığında bir şeyler ummamıştır, hatta ima yoluyla bile hiç bir şey talep eden bir insan değildir, bu yüzden o Kırgızların arasında çok dürüst ve ali cenap insan olarak saygıdeğer biridir².

Şabdan Baatır'ın hayat tarzını ve devleti faaliyetlerine değinirken A. Talizin şöyle yazar: "... o burada mıntika amiri yardımcısına benzer bir rol oynuyor. Ona şikâyetler ile gelirler, yüksek makamın karşısında elinden geldiği, kudretli olduğu meselelerde arka çıkmasını ve mıntikadaki borç anlaşmalarının kararlaştırılmasında Kırgızların adına kefil olmasını rica ederler. O toplum işleri ile her zaman ilgilenir... Halk bayramları sırasında onu selamlamak için gelen Kırgızların kalın kitlesine üç gün yemek verildiğini kendi gözlerimle gördüm. Halk oyunları sırasında müsabakalarda galip gelen Kırgızlara kâğıt para saçıp, ondan sonra heyecanlı halka gümüş paraları avuçla serpererek, çocukça kahkaha atan Şabdan Baatır'ı da gördüm. Bir keresinde o bal kovanlardaki arılara bile hiç bir şey bırakmayarak yeni çekilen 18 pud bal ile Kırgızları doyurmuştu. Kendisinin son binek atını bile fakire verir"³.

Tokmok'taki Rus – Tuzem mektebinin muallimi V. P. Rovnyagin'in sözlerine göre: "Baatır'ın her bir günü iş günü idi. Onun evine uzaktan ve yakın yerlerden yüzlerce Kırgızlar işleri ile ve dilekleri ile gelirlerdi. Şabdan Baatır yalnızca nüfuzu ile Örf hukuku boyunca iki tarafın anlaşmazlıklarını çözen hâkim sıfatıyla ailevi ve örfi anlaşmazlıkları hallederdi. Baatır kendi devrindeki Kırgızların toplumsal düşünce ve duygularına egemen idi. O barış tohumları ekip, muhaliflerinin gönüllüsü olarak, zarar görenlere yardım eli uzatmıştır. Ziyarete gelen biçare Kırgızlar Baatır'ın evinden beslenirlerdi. At, koyun türdeki ve diğer armağanların hepsi tekrar halka dağıtılırdı. Baatır'ın da her hangi birine ret cevabı verdiği hiç bir zaman olmamıştır ve hiç bir Kırgız baatırdan hiç bir şey esirgememiştir"⁴.

Şabdan'ın mıntika amirinin gayri – resmi yardımcısı olmaktan başka, olağanüstü toplanan kurultayların ve tarafsız mahkemelerin bütün meselelerini resmi olarak denetlediğini görürüz. Bu hususta 19. asrın 70'li yıllarında bir arşiv belgesinin altındaki satırlar bariz delil olabilir: "Pişpek mıntikasındaki Kara-Kırgızların beldelerinde, halkın yönetimi, boy Beylerinden ikisi olan Solto boyundan Çolponkul Tınaalı oğlu ve Sarbağışlardan Şabdan Baatır eline geçmiştir; onların elinde bütün hukuki ve idari iktidar toplanmıştır. Halk mahkemeleri olağanüstü kurultaylarda ancak adı geçen Beylerin ruhsatı ile hal olur"⁵. Pişpek mıntikası amirinin sözlerince" onun nazarında (Şabdan Baatır katıldığı zaman) belde idare hizmeti ve yasal mahkemeler gerektiği derecedeki öneminin kaybediyorlar"⁶. Bununla birlikte, askeri polis albayı Şabdan Cantayev'in hizmet listesinde yazıldığı üzere, o "resmen askeri hizmette değildi... Hem yerel yönetimde hem Rus sömürge idaresinde hiç bir makama sahip değildi". Bunun ta kendisi vatana canı gönülden hizmet etmenin harikulade emsali değil midir¹? Devlet idaresinde nadir rastlanan böyle bir olay her vatandaşın memuriyet koltuğu olmadan da toplum için yarar sağlayarak millet tarihinde iyi bir hatıra bırakmasının mümkün olduğunu ispatlar.

Şabdan'ın siyasi nüfuzu sadece Kırgızlarda değil Türkistan'daki Rus yönetiminin orta ve yüksek çevrelerinde de etkili olmuştur. Bu hususta Yedisu eyaletinin askeri valisine, makamını kötüye kullanması ve hizmet yerinde layık olmayan davranışları sebebiyle, Şabdan'ın teklifi ile 1890 yılında

² KCMDA F. 44. Op. 1. D. 20941 L. S.16 – 17

³ KCMDA F. 44. Op. 1. D. 695 L. 5

⁴ Rovnyagin V. Voyskovoy Starşına Şabdan Djantayev (nekrolog) // Semireçenskoe Oblastniye Vedomosti. 1912 y. 29 Nisan s. 9

⁵ Sit. po: Usenbayev K. O Şedrom Manape, O Smelom Batre // Sovetskaya Kirgiziya 1991 y. 5 Ocak s. 6

⁶ KCMDA F. 44 Op. 1. D. 695. L. 4

Pişpek mıntıkasının idari hizmetinden uzaklaştırılan askeri Albay Narbuta ve 1911 yılında Sarbağış beldesinin kabiliyetsiz yöneticisi M. Alpişbayev'in makamından alınması delil olabilir⁷.

“Beylere karşı sistemli savaş yapmayı” başlıca görevi bilen A. Talzin'in ısrarı ile Kendi yurttaşlarına arka çıktığı için Şabdan Baatır'ı iftira atılarak 200 som para cezasına çarptırılmıştır⁸. Yerel sömürgeci yönetiminin temsilcilerinin böyle aşağılama siyaseti 20. asrın başlangıcında çok çirkin bir şekil almaya başladı. 1911 yılının kasım ayında adam öldürme iftirası ile Şabdan'ın oğlu Sarbağış beldesinin eski yöneticisi Muhittin (Mokuş) Şabdanov hapishaneye atılır. Çok geçmeden onun kardeşi olan ve o kazayı yöneten İsamidin makamından alınır. Zamandaşlarının anlattıklarına bakılırsa Şabdan oğlunun hapse atılmasını kabullenememiş ve çok üzülmüştür⁹. Muhtemeldir ki bu durum hürriyetsever Baatır'ın 1912 yılının 6 Nisanında (bu olaydan 5 ay geçmeden) vefat etmesine sebep olmuştur.

Son yıllarda bulunan belgeler, Şabdan Baatır'ın biyografisindeki münakaşalı anlarından olan, Güney Kırgızistan'ın Rus imparatorluğunun himayesine katılmasında onun bakış açısı ve rolü ile ilgili yeni bilgileri açmaktadırlar. Burada Şabdan'ın muhalifi Pişpek mıntıkası amiri A. Talzin 1896 yılının 18 Martında kendi amirlerine yazdığı raporundaki sözlerinde Baatır'ın hayatında başlıca isteğinin: “Kırgızların bir bal kovanındaki arılar misali birleşerek yaşamaları” olduğunu belirtir¹⁰. Bu düşünce, siyasi faaliyetlerinin başlangıcından itibaren ömrünün sonuna kadar boyunca Şabdan Baatır'ın yüreğinde olmuştur.

1860 yılının Ekim ayında Uzun Ağaç'la Kaskelen'deki Türkistanlılara karşı, Rus birliklerinin büyük askeri harekâtına katılan iştirakçi olarak ve parçalanmış Orta Asya hanlıklarının siyasi ahvalinden haberdar olan Şabdan Baatır, bu diyarların kudretli Rus imparatorluğunda, birleştirilmesinin, durdurulamaz bir süreç olduğunu erken anlayarak bütün güç ve kudretini vatandaşlarının yeni hayat şartlarına zarar görmeden geçirilmesine harcadı.

1873 yılında Kırgızistan'ın doğusundaki Leylek halkı Hokand Hanı Hüdayar'ın saldırılarına karşılık vererek, şehirlerine ticaret için gelen komşu Kırgızlara uygulanan vergilerin yükseltilmesine karşı hoşnutsuzluklarını bildirdiler. Kırgızistan'ın kuzeyindeki öz soydaşlarının, on yıldır Rus İmparatorluğunun himayesinde bulunmaları hususunda iyi bilgileri bulunan güneyliler, henüz gerçek yüzünü göstermemiş olan Rus yönetiminden yarar aradılar. Çünkü malum olduğu üzere Rus İmparatorluğuna yeni katılan bölgeler, ilk 5-10 yıl içerisinde yönetim yararına ödenen vergilerden muaf tutularak, rehinlik yüzünden ortaya çıkan ufak-tefek anlaşmazlıklar durdurulmuş, demokratik prensiplere dayanan yerel yönetim seçimleri yapılmış, Rus imali malların getirilmesi hızlanmıştır.

Elbette ki bütün bunlar güneyli Kırgızlara tesir etmiş ve onlar Şabdan Baatır'ın Tokmok mıntıkasının Rus yönetimi ile dostluk ilişkilerini kurmakta aracı olmasını rica ederek, 1873 yılında Kulakmat ve Kambar Sarker adlı insanları göndermişlerdir. Bu esasen güneydeki Kırgızların kuzeydeki soydaşlarıyla birleşmek için yaptıkları bir hareket idi. Denildiği gibi 1873 yılının Kasım ayında Leyleklilerin Hocent mıntıkasının amirine yazdıkları mektupta onların istekleri ilk önce Tokmok mıntıkası amiri tarafından desteklendi. Onların Hokond'lulara karşı çıkmaları üzerine tavsiyelerde bulunmak maksadıyla Şabdan Baatır gönderilmiştir¹¹. Fakat ne yazık ki Şabdan Baatır'ın misyonu askeri vali seviyesinde engellenmiştir. Bu husus Türkistan askeri valilik vazifesini yapan G.A Kolpakovskiy'in kendi amirlerine yazdığı raporda açıkça görülür: “... Güneyli halk temsilcilerinin bildirimlerini denetleyerek,

⁷ KCMDA F. 44. Op 1. D. 2139. L. 53; Vostaniye 1916 Goda v Sredney Azii i Kazakstane//Belgeler toplamı M. 1960 s. 370

⁸ ⁸ Bakınız:KCKMA . F. 44 Op. 1. D. 2139 L.53

⁹ Bakınız: Osmonov A. Baatır Cönündö Ukkan Bilgenderitimen // Şabdan Baatır, Bişkek, 1996 s. 56

¹⁰ KCMDA F 44. Op. 1. D. 695 L. 4

¹¹ Bakınız: Kırgızstan – Rossiya: İstoriya Vzaimootnoşeniya (18-19 yy)/ Belgeler toplamı Bişkek, 1998. s. 336

onların Şabdan Cantayev aracılığı ile Tokmok'lı Kırgızlar ile bağlanmak için yaptıkları hareketlerini teftiş etmek ve eğer bu gerçek ise bunları derhal durdurmak lazımdır"¹².

Uygun durum elden kaçtıktan iki yıl sonra 1875 yılında ahval daha da zorlaşmış, akademik B. Camgırçinov'un verdiği bilgiye göre "Yedisu eyaletinin askeri valisi, Şabdan Cantayev isyancılardan kampından Bolot'un (isyancıların lideri Molla İshak Asan'ın oğlunu) tutuklanmasını tertiplemesi için göndermeye çalışmış, fakat böyle bir işin uygunsuz olacağını Tokmok'lı Kırgızlar önceden bildirmişlerdi"¹³. Buna rağmen 1875 yılı Ekim ayında Baron Ştokelberg yönetimindeki Rus askeri birliklerinin Kırgızistan'ın güneyindeki Suzak, Botokora ve Izbasken şehirlerine yakın yerlerdeki Bolot Hanın isyanına karşı düzenlenen harekete Şabdan Baatır kendi askerleri ile katılmış idi. Hareket sırasında onun davranışları Rus generalliği tarafından iyi değerlendirilse de çünkü o hizmeti için " Kara-Kırgızlardan ilk olarak 4. derecedeki askeri işaret, daha sonra Hokand'ın istilası için gümüş hatıra madalyası ile mükâfatlandırılmıştı" - Şabdan 1875 yılı 25 Ekiminde harekât sonunu beklemeden Kaufman'dan izin isteyerek evine dönmüştür¹⁴.

Kırgızistan'ın güneyinde Şabdan Baatır'ın ve onun askerlerinin hareketleri nezaket sınırlarını geçmemiş olsa gerek. Onların başlıca maksadı, halkı boşu boşuna kan dökülmesinden kurtarmak yönünde olmuştur. Şabdan'ın bu tip hareketleri 1876 yılı Fergana eyaleti asker birliklerinin yöneticisi general binbaşı M. D. Skobelev'in Alay'a, hareketinde açıkça görüldü. Şabdan'ın dediğine göre bu harekete onu Skobelev davet etmişti, oysa general – binbaşının 1876 yılında 26 Ekimde yazdığı raporunda ". Tokmok'tan cesur ve değerli Şabdan 25 askerini yanına alarak kendi isteği ile hizmetini teklif etti, kendi payına düşen ganimeti reddederek, talan için değil, hizmet etmek için geldiğini bildirdi..." denir¹⁵. Rusların bir diğer yıldırım bölüğü amiri Albay Vitgenşteyn 7 Eylül 1876'da M. D. Skobelev'e yazdığı mektubunda "Şabdan'ın askerleri ve kendisi bu işte çok faydalı oldu" denilir¹⁶.

Harekâta Şabdan ve onun kardeşi Baybosun'un bilgeliği ile rakip tarafların arasında gelişen durumu diplomatik temelde halletmek mümkün oldu. Okuyucuya anlaşılır olması için Alaylı Kırgızların lideri Abdullabek Alımbek oğlunun 1876 yılının 27 Haziranında henüz topluma malum olmamış mektubunun tamamını sunuyoruz: "Yüksek dereceli Skobelev'e! Sizin ateşkes ile ilgili mektubunuzu aldık. Bu vakte kadar Allah'ın ve Peygamberin yardımıyla halkı toplayıp, direniş gösterdik, çünkü siz verdiğiniz taahhütleri bozuyorsunuz. Mesela: Hokand Hanlığının yönetimini (regent) Nasreddin'e verdiniz, daha sonra ondan alarak, kendisini Sibiryaya sürdünüz. Yine siz, general Skobelev halkın saygı duyduğu Abdurrahman Aftobaçı ile anlaşma yaparak, Hokand'da kalmasına söz verdiniz, fakat sözünüzde durmayarak onu ve bizim bir kaç beyimizi Sibiryaya sürdünüz, bunların hepsi size karşı güvensizlik doğurdu ve sizden tedirgin olduğumuz için direniş göstererek dağlara kaçmaya mecbur olduk. Siz kendi silahlarınızın sayısına güvenmektesiniz. Bizde silah yok, ancak Allah'ın iradesine güvenmekteyiz.

Eğer siz kendi taahhütlerinizi yerine getirseydiniz biz böyle hareketlere başvurmazdık. Biz şimdilik sağ olduğunuz sürece kendi canımızı ve namusumuzu korumak isteriz. Biz göçebeyiz, fakat bize de mal mülk, zenginlik ve diğer hayati değerler gerek.

Siz Tokmok'tan başlayarak, Kırgızları, Kıpçakları, Sartları istila ettiniz, taahhütler verdiniz, fakat Hokand'ın istilasından sonra her şey değişti. Eğer siz gerçekten vaatlerinizi değiştirmeseydiniz, böyle bir isyan çıkmazdı. Eğer siz gerçekten barış istiyor iseniz ve sözünüzde durabilir iseniz, o zaman Şabdan Baatır'ı görevlendiriniz, biz de ona itibar gösteririz. Bizim sorunların hepsini Şabdan Baatır çözsün. Her

¹² Aynı belge. ss. 337 – 338

¹³ Dcamgırçinov B.D. Oçerki Političeskoj İstorii Kirgizii 19 v., Frunze, 1966. s. 349

¹⁴ Bakınız: Aristov N. Zapadny Tyan – Şan:Usuni i Kara-Kırgızı, b.2. El Yazı// Arhiv Geografičeskogo Obşestva Rossii, 65. Bölük. Demirbaş 11. S. 585

¹⁵ Kırgız Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi (bundan sonra KCMĐA) F. 75 Op. 1 D. 53. L. 46

¹⁶ Aynı belge L. 30

şey sizin iradenizde, fakat siz Şabdan'ı Oş mntikasına bırakırsanız, belki o zaman siz bizim aramızda düzeni sağlayabilirsiniz"¹⁷.

Fakat ne yazık ki "Abdullabek teslim olmaya meyilli iken, diğer direnişçiler buna razı olmadı ve yeni kavgalardan sonra, hepsi Kızıl Art'a, Şabdan'ın kardeşini ve iki askerini esir alarak geri çekildiler"¹⁸. Çok geçmeden Baybosun ve arkadaşları salıverildiler. Kırgız rivayetlerinde harekât sırasında Şabdan Baatır'ın Abdullabek'in annesi meşhur "Alay kraliçesi" Kurmancan Datka ve general M.D Skobelev arasında arabuluculuk görevini verimli bir şekilde gerçekleştirdiği anlatılır. İşte o zaman Şabdan Baatır şahsen General Skobelev tarafından idam cezasına çaptırılan 35 molla, imam ve diğer saygı duyulan insanların af edilmesini rica ederek, hayatlarını kurtarmıştır¹⁹. Şabdan'ın biyografisi hakkında ilk eserin yazarı Osmonaalı Sıdıkov'un verdiği bilgiye göre o her türlü suçları için tutuklanan 73 vatandaşın adı suçların cezadan kurtulmasına aracılık etmiştir²⁰.

Son yıllarında da Şabdan Baatır Kırgızistan'ın güneyindeki halk ile çok iyi münasebetlerini korudu. Bu hususta Yedisu eyaletinin bozkır askeri valisi 1882–1885 yılları arasında Toguz Toro bölgesi mollası Mamırbay Kubatbekov'u hapisten çıkarılması hususundaki Şabdan ve Sooronbay Kudayarov'un gönderdikleri ricalara açıklıkla şahit olabilir²¹.

Zaman zaman Şabdan Baatır'ın adına yersiz temelsiz iftiralar da görülüyor. Mesela 1995 yılının 14 Temmuzunda yayınlanan "Respublika" gazetesinde gazeteci Rısbek Omurzakov'un "Henüz demokrasiyi kurtarabiliriz" adlı makalesinde, Şabdan'ın Çüy vadisindeki büyük alanları Kazaklara sadece 40 ata vermiş diye ilan etmesi hatırımızdadır²².

Tarihi olaylara bakarsak, 19. asrın yarısına kadar Kırgız ve Kazakların arasındaki sınırların resmi olarak iki taraflı temsilcilerin görüşmeleri vasıtasıyla çözüldüğü malumdur. Mesela, 1775 yılında "Cayıl'ın Kırgını" denilen Kazak-Kırgız savaşından sonra başında Solto efendisi Tülöberdinin bulunduğu Kırgızların heyeti Kökçö Too'ya vardığında Kırgız-Kazak sınırları belirlenmiştir. Daha sonra Kenesari'nin isyanı biter bitmez 22 Ağustos 1847 yılında Kazakların Kopal şehrinde Rusların aracılığı malumdur. Heyetteki yer alan Cantay Karabek oğlu, Cangaraç Eşkoco oğlu, Toktor Karaçoro oğlu adlı elçilere Ümetalı Ormon oğlu başkanlık yapıyordu. Belki o görüşme sırasında Rus asker başçıları kendilerine uygun bir şehri, belki Verniy şehrini (şimdiki Almatı) kurmak hususunda değinmiş olsa gerek, Kırgızlar buna nasıl bakarlar diye. Bu olayları ünlü Kırgız tarihçisi Osmonaalı Sıdıkov kendisinin "Tarihi Kırgız Şatmaniya" adlı eserinde şu şekilde tasvir etmiştir.

"... Ümetaalı Rus hâkimlerine gidip, misafirperverliği ve dostluk gösterdiği için Omski veya Tomski büyüğünden 300 som maaşlı rütbe alarak ve pek çok saygı görerek dönmüş. Görüştüğü büyük, bir şehir kuracağını söyleyerek yer istediğinde şimdiki Almatı'nın yerini vermiş Ümetaalı. Babası Ormon'a gelip anlattığında, babası "oğlum sen akılsız bir sarhoşsun, babam bilir demedin mi! Toprak vermen halkı vermemdir... Şimdi halkı vermişiz. Çocukları okutarak, Rusların ilmini öğretmek lazım," – demiş. "Babam deli mi olmuş! Verdiysem Kazakların toprağını verdim" – diyerek çıkıp gitmiş Ümetaalı"²³.

Elbette bu bilgilere eleştirel bir bakış açısıyla bakmamız gerekir. Çünkü Kırgızların Kazak topraklarının sahibi olmadığı açıkça belli idi. Fakat Kırgız elçileri Rusların bu sorularına kendi görüşlerini bildirerek dönmüş olsalar gerek.

¹⁷ Rusya Merkezî Devlet Savaş – Tarihi Arşivi. F. 1396. Op. 2. D. 97 L. 154 – 154 sırf

¹⁸ KCMDA F 75. Op. 1. D. 53 L. 50

¹⁹ Bakınız: Şabdanov K. Şabdan Cönündö Kısaça Tarih // Şabdan Baatır... s. 9

²⁰ Bakınız: Sıdıkov O. Tarihi Kırgız Şadmaniya, Kırgız sancırası, B. 1990. s. 47

²¹ Bakınız: CKMDA. F. 64. Op. 1. D. 1508. L – 2 b.

²² Ömürzakov R. Demokratıyanı Ali Saktap Kalsa Bolot // Respublika. 14 Haziran 1955

²³ Bakınız: Sıdıkov O. Tarih Kırgız Şadmaniya, B. 1990 s. 35

Tarih öğretmeni Alıbay Kızıyev'in atalarının malumatlarınca Ulu Yüz Kazağının Çapaş uruğunun Kooman, Bayteli ve Dölöt kabilelerinin vekilleri 1850'li yıllarının başlangıcında Cantay Karabek oğluna gelerek, "... biz bundan sonra Kırgızlardaki "Kiçi Tınay" urusu içerisinde yer alarak Kazak topraklarıyla sınırlaş olan Karabulak'dan Mıkan'ın Karasuu'yuna kadarki Çüy'ün sağ taraflarındaki bölgelere yerleşmemize izin veriniz" demişlerdir. Geçmişteki geleneklere uygun olarak kırk genç kısrak (doğum yapmayan kısrak-baytal), bir aygır hediye etmişlerdir. Cantay onlara izin vererek bütün Kazaklarla barış içerisinde hayat sürdürmeyi hedeflemiştir" diyorlardı²⁴.

Şabdan Baatır Kırgız topraklarını Kazaklara vermiştir lafına dönersek, bu hakikate hiç uymuyor. Şabdan Baatır döneminde, 1867 yılında kabul edilen "Yedisu ve Sırderya eyaletlerinin yönetimi ile ilgili tüzüğe" göre Kırgızların da, Kazakların da topraklarının Rus çarlığının malı olarak ilan edildiği malumdur²⁵. Göçebelere toprak meselelerini ancak dışarıdan gelen sömürgeciler çözüyorlardı. Bununla ilgili arşiv belgelerinde Tokmok mıntika amiri Albay T. Zagryajskiy'in 11 Haziran 1869 tarihinde Verniy mıntikasının amirliğine gönderdiği mektubun bazı bilgilerini getirelim. "Bana her zaman, 1868'de de, bu sene de şikâyetler gelmektedir. Onlarda Verniy mıntikası Kırgızları (Kazaklar – D.S.) Kazak Kırgızların yaylak ve kışlaklarını işgal ettikleri belirtilmektedir. Her bir şikâyetin doğru veya yanlış olduğunu öğrenmek için, Kazak askerlerini göndererek denetledim. Çoğu zaman Kara-Kırgızların şikâyetleri doğru çıktı. Kara-Kırgızlar ve Kazaklar hiç bir zaman ortak topraklara sahip değillerdi.

Bu sene Andeş beldesinin Kazakları tekrardan Çüy de sıradağlarındaki toprakları işgal etmişler, Kara-Kırgızlar onların bu yerlerden gitmelerini talep etmişler ise, Kazaklar kavga ederek kılıç ve sopa kullanmışlar.

Bu yüzden Yüzbaşı Koçurov'u 50 askeri ile onların Beyini ve köy aksakallarını (büyüklerini) ifadelerini almak için gönderdim. "Yedisu ve Sırderya eyaletlerinin yönetimi ile ilgili tüzük"ün 115 numaralı paragrafınca şahsen onları benim sorguya çekmem gerekirdi.

Yüzbaşı Koçurov'un talebince Supatay Bey gönüllü olarak, köy büyüğü Alpısbay ise karşı geldiği için bağlanarak getirildi. Onlar şimdi ceza odasında, hapisteler ve sorguyu bekliyorlar.

Tokmok mıntikasının toprağı olan Karakonuş beldesinde Verniy mıntikasının belde başçısı Kasıbek kendisi bilerek göç etmiş. Bu yüzden ben Tınay beldesinin Beyi Bahtiyar'ı Kasbek'i benim nazarıma çağırması için göndermişim, fakat o benim emrimi yerine getirmedi.

Yüksek derecelim, size Kasıbek'in hareketlerini haber vermekle sizden ricam, ona yasa gereğince ceza veriniz. Verniy mıntikasının göçebelere mutlaka Kara-Kırgızların topraklarını işgal etmelerine katı yasak getiriniz, çünkü toprak için çıkan kavgalar daha sonra büyük karşılıklara yol açar"²⁶.

Verniy mıntikasının amiri Yedisu eyaletinin askeri valisine 20 Haziran 1869 yılında yazdığı raporda yukarıda belirtilen durumların açıklamasında şunları belirtmiştir: "Kastek mıntikasının Kazakları hiç bir zaman Kongur vadisinde konup – göçmemişlerdir, onlar Konurtepe vadisinde idiler.

Bu bölgeyi düzenlemekte ise mıntıkların sınırlarını belirlemede, genelde akarsuların çevresi, sıradağların yönleri esas tutulmuştur. Çüy vadisine gidenler Tokmok mıntikasına bağlı olarak, Kastek tarafına gidenler ise Verniy mıntikasına bağlı olarak kararlaştırılmıştır. Bu yüzden benim vazifelendirildiğim mıntikanın Kırgızları (Kazakları D.S.) yukarıdaki sorunun temelinde Konurtepe vadisinde, Kastek vadisi tarafındaki dağ yamaçlarında konup göçmüşlerdi. Sizin taleplerinizi mutlak suretle ve bu tartışmaları sorgulama süresince, aynı zamanda gelecekte Tokmok mıntikasının Kırgızları,

²⁴ Kızıyeva A. Cantay Han // Erkin Too, 21 Ağustos 2003, s. 14

²⁵ Bakınız: İstoriya Kırgızskoy SSR c. 2 Frunze. 1986. s. 100

²⁶ KCMDA F 44. Op. 1. D. 31764 L. 12–13

yukarıda belirtilen sınırlar hakkında tüzük esasınca belki kendilerine ait olmayan şeyleri kendilerine mal etmelerinden dolayı, onlar ile kavgaların önünü kesmek için ben Kastek beldesi başçısına derhal Kastek dağ yamaçlarından daha aşağı vadiye inmelerini emrettim. Bununla beraber sonra da Verniy ve Tokmok göçebelerinin topraklarını sınır çizgisi tartışmalarından kurtulmak için bunu olağanüstü toplanan kurultayda çözülmesi lazım diye karar kıldım ve sizden onun düzenlenmesi hakkında bir karar almamızı rica ederim”²⁷

Rus memuru N. Aristov'un verdiği bilgilere göre, “1871 yılında Çu nehrinin sol tarafında yerleşmiş Duulat beldesinin Kazakları ile aynı nehrin sağ tarafında yerleşmiş Kara-Kırgızlar arasındaki toprak probleminin çıkan anlaşmazlıkları durdurmak için, bir görüşme olarak Verniy ile Tokmok Uezdlerinin sınırları Çu nehri seçilmiştir”²⁸.

Anlaşılabileceği üzere mıntika toprak tartışmaları sömürgeci yönetim şekline uygun olarak halledildiğinden, yerel halk ona uymak mecburiyetindeydi. Çüy nehrinin sağ tarafındaki yerlerin tamamen Kazaklara geçmesi 1922–1924 yıllarındaki Türkistan'daki ulus devletlere sınır çizme döneminde gerçekleştiği olasıdır.

Türkistan Müslüman halklarının arasında en çok devlet ödülleri alan galiba bir tek Şabdan Baatır olsa gerek. Onun ödüllerine bakacak olursak: 1. derecedeki onursal 5 cepken, 2. derecedeki 1 elbise, Stanislav ve Anna şeridinde boyuna asılan iki altın madalya ve aşağıdaki 4 madalya: a) Hokand Hanlığının fethi hatırası, b) 1853–1895 yıllarında Orta Asya'ya yapılan bütün harekât ve heyetlerinin hatırası, c) III Aleksandr'ın taç giymesinin hatıratı, d) imparator III Aleksandr'ın iktidarının saltanatının hatırası, Kızıl Haç topluluğu işareti 4 derecedeki askeri Georgiyev nişanı, ödül olarak verilen zincirli altın saat. Şabdan Baatır Yedisu eyaletinin halkının temsilcileri arasında 1883 yılında Sankt – Peterburg'da yapılan III Aleksandr'ın taç giyme merasimine katılıp, askeri (binbaşı) albay rütbesini almıştır.

Bütün bunlara rağmen Rus imparatorluğu yönetiminin Türkistan'da sağlam yerleşmesine çok emek harcayan Şabdan Baatır, o ülkenin değerli vatandaşlık statüsünü alamadı. 1899 yılında II Nikolay'a oğulları ile birlikte asilzade unvanı ricası öylece cevapsız kaldı. Bir kaç kez 400 desyatına toprak parçasını sahiplenme ile ilgili 1898 yılından beri gönderdiği ricası, ömrünün son devresinde ancak 24 Ekim 1910 yılında yarım yamalak gerçekleştirilir. Çarın fermanında “dilekçe sahibinin ömrü süresince ruhsat edilsin” diye yazılmıştır²⁹.

1904 yılında Şabdan Baatır kutsal Kâbe'ye hacca gittiğinde, Türkiye'nin yüce sultanı Abdulhamit'in emrinde, Suriye'deki Şam şehriden Mekke ve Medine'ye doğru, Müslümanların hacca gitmelerini kolaylaştırmak için yapılmakta olan demir yolu için 2000 ruble (altın kuruşlar şeklinde) bağış yapıp, Abdulhamit'in altın madalyasına ve bunu tasdikleyen 9 Mart 1904 yılında verilen belgeye sahip olmuştur³⁰. Türk padişahı ile Şabdan Baatırın görüşmeleri hakkında bizim elimizde belgeler yoktur, fakat belirtmek gereken husus da Kırgız Baatırı hacdan döndükten sonra doğan oğluna Acı Kabil Abdulhamid isimin vermiştir³¹. Bundan sonra da meşhur Şabdan Baatır kendisinin Türkistanlı Müslüman vatandaşlarının çevresindeki çıkarlarını da aktif olarak müdafaa etmeye başladı. Bu hususta Yedisu Müslüman halkı adına düzenlenen, 11 maddeden oluşan nutuk da örnek olabilir. Bu nutukta Yedisu beldesindeki Müslüman meclisinin toplanıp, yönetimine yerel halkın yönetiminden mahkeme, yasama işine kadarkilerin teslim edilmesi talep edilmekte idi. Bundan başka Müslüman halka cami, medrese, mekteplerin açılmasını, anadilinde gazete, dergi ve kitapların yayımlanması hakkına sahip olma, gimnasiyumlarda (Rusça eğitilmiş okullarda) okuyan Müslüman öğrencilere Hıristiyan dini öğretileri

²⁷ KCMDA F 44. Op. 1. D. 31764 L. 21-21.

²⁸ Aristov N. Trudi Po İstoriı i Etničeskomu Sostavu Tyurskih Plemen, Bişkek. 2003, s. 349

²⁹ Bakınız: İstoriya Kırgızskoy SSR c. 1. Frunze. 1968. s. 374

³⁰ Bu ilanı eski Türkçeden Kırgızcaya çevirdiği için Türkiye Hacettepe Üniversitesi Prof. Dr Fehri Ünan'a derin şükranlarımızı bildiriniz. Bakınız: Şabdan Baatır Devir ve Şahsiyet. Belge ve met. Bişkek. 1999.

³¹ KCMDA F. 44 Op. 1. D. 20941. L. 48

yerine, Müslüman öğretilerini okuma hakkını vermek ve de Kırgız – Kazak halkının temsilcilerinin ülkedeki, yüksek yasaların yasama işlerine katılması ile beraber, toprağa, özel mülke sahip olma ve meslek sahibi olmada eşit hakların sağlanması talep edilmiştir³².

20. asrın başlangıcında da Şabdan Baatır Tokmok'ta cami, daha sonra Çoñ – Kemin'de cami – medrese yaptırmıştır. Birincisine Baatır kendi paralarından 10000 som, ikincisine 15000 som harcamıştır. Çoñ - Kemin'deki medresede o dönemdeki modern metot ile 300 Kırgız çocuğu okumuştur. Şabdan'ın Namangan ve Tokmok'ta öğrenim gören oğlu İsamidin 1909 yılında yeni metotla “Şabdaniya” mektebini açarak, kendisi ders vermiştir. Burada 150 çocuk öğrenim görmekte idi. Mektepte Orenburg'dan, Kazan'dan Taşkent'ten ve Buhara'dan gelen en iyi uzmanlar çalışıyordu. Baatır onlara yıllık 500'den 1000 soma kadar yüksek maaş ödeyerek, ev ve hayati işlerinin halledilmesini kendi sorumluluğu altına almıştır³³. O dönemde bir koyunun 1 som, altın fiyatının ise 5 soma kadar ulaştığı düşünülürse hatırlarsak, Şabdan Baatır'ın öğretmenlere verdiği maaşın ölçüsünü daha iyi anlamak mümkündür. Bununla o milletin geleceği olan gençlere gösterdiği babalık özeni ve ileri görüşlülüğü anlaşılabilir.

Şabdan Baatır'ın hayatındaki, özellikle hayatının son 10 – 20 yılındaki siyasi bakış açısında bu şekildeki değişiklerin yerel sömürgeci yöneticilerini endişelendirmeye başladığını görürüz. Onu 1886 – 1888 yıllarından itibaren gizlice gözetlemeye başlamışlar³⁴. 20. asrın başlangıcında ise bu durum gerginleşmiş, Şabdan ve onun çevresindekiler açıkça dışlanarak, ona üvey muamelesi gösterilmeye başlamışlardır. Bunun gibi ve diğer objektif sebeplerin temellerinde (özellikle yerel halkın tarım topraklarının ellerinden alınması). Kırgızistan'da yabancı sömürgeciliğine karşı ulusal kurtuluş hareketi canlanmış ve 1916 yılındaki kanlı isyan ile sonuçlanmıştır. Bu isyanın seyrinde Şabdan'ın oğulları yasal olarak lider olmuş, şanlı Baatırın ismi ise o dönemdeki Kırgız milletin vatansever ruhunun hakiki yüce hareketinin bayrağı olma görevini yapmıştır.

*Aktaran: Ulanbek ALİMOV**

³² CKMDA F. 44 Op. 1. D. 8815. L. 5-6

³³ Bakınız: Aytmambetov D. Dorevolusionniye Şkolı v Kırgızstane, Frunze, 1961, s.44; Djumagulov A. Velikaya Trizna po Şabdanu // Slovo Kırgızstana, 1992, 13 Haziran, s. 10

³⁴ Bakınız: CKMDA F. 44. Op. 1. D. 357. b. 9. ve D. 8815. L. 9-10

* *Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Doktora Öğrencisi*